

**LA SIGNORA LETTERATURA I MADAME POLITIQUE
ES TROBEN AL CARNAVAL
AMB EL POETA FRANCESC FONTANELLA:
UNA DOBLE LECTURA DE LES FESTES DE 1647**

Pep VALSALOBRE
Universitat de Girona
Institut de Llengua i Cultura Catalanes¹

1. DUES HISTÒRIES

Una bella manera de començar és explicant una història. Rinaldo, senyor de Montalbà, és acollit en un monestir a Escòcia, els monjos del qual li demanen ajuda perquè la filla de llur rei, Ginevra, ha estat acusada de relacions il·lícites per Lucarnio, germà del seu enamorat oficial, Ariodante. Les lleis del regne la condemnen a morir a la foguera si en el termini d'un mes no apareix un cavaller que en prengui la defensa, venci l'acusador i es demostrí així que la imputació era falsa i, per tant, que la princesa era innocent. Manquen pocs dies per al termini. Rinaldo accepta la defensa de la donzella (els monjos donen fe de la seva honestedat) i parteix cap a la cort.

¹ Aquest treball s'inscriu en el projecte de recerca FFI2009-09630 del MICINN. Agraixo les aportacions que hi han fet Eulàlia Miralles i Albert Rossich. Utilitzo les abreviatures de centres i col·leccions documentals següents: AHCB (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona), BC (Biblioteca de Catalunya), BUB (Biblioteca de la Universitat de Barcelona), F Bon (Col·lecció de Fullets Bonshoms, BC). S'han regularitzat els fragments de textos poètics seguint els criteris d'edició establerts a Rossich & Valsalobre (2006) per tal de no incorporar en un mateix estudi textos amb criteris d'edició divergents.

Pel camí sent un plor en un bosc: la donzella Dalinda li confessa el cas esdevingut entre ella i Polinesso, duc d'Albany, el qual havia estat rebutjat per Ginevra, que preferia un tal Ariodante. Polinesso, transvestint Dalinda amb la roba de Ginevra, aconsegueix que Ariodante —que espia la falsa escena d'amagat— es pensi que la seva enamorada el traeix amb un altre. Ariodante desapareix (tothom pensa que s'ha suïcidat) i el seu germà, Lucarnio, és qui acusa Ginevra de la infidelitat amb el resultat de la mort del seu germà.

La confessió de Dalinda confirma la innocència de Ginevra i referma la decisió de Rinaldo de combatre en defensa de la princesa d'Escòcia. Paral·lelament, apareix un altre cavaller encobert, vestit de negre, que vol batallar també per Ginevra. Rinaldo repta finalment l'infame Polinesso, el venç i aquest acaba confessant l'argúcia que havia preparat per venjar-se de Ginevra i, per tant, posa de manifest definitivament la no culpabilitat de la princesa d'Escòcia.

El cavaller encobert, que ha assistit al combat i confessió de Polinesso, s'identifica: és Ariodante, l'enamorat de Ginevra, a qui tothom donava per mort, el qual havia gosat combatre contra el seu germà Lucarnio mateix per fe en l'honestedat de Ginevra. Finalment, Ariodante i Ginevra es casen.

Es tracta, esclar, de l'argument d'*Orlando furioso* IV,51-VI,16. Fem-ne ara un brevíssim resum en cinc punts, perquè després ens farà servei:

- Ginevra, filla del rei d'Escòcia, és acusada d'infidelitat: pena de mort.
- només la pot defensar un cavaller que venci en combat singular l'acusador.
- el cavaller Rinaldo s'ofereix a demostrar-ne la innocència.
- la confessió de la donzella Dalinda permet conèixer l'honestedat de la princesa.
- Rinaldo venç el falsari Polinesso, la confessió del qual evidencia la innocència de Ginevra.

Tothom haurà identificat l'episodi central, el de la intriga que Dalinda relata a Rinaldo, és a dir, la visió d'amagat d'una escena amorosa amb un personatge que aparenta ser un altre. Com és universalment sabut, l'escena té una llarga tradició literària: per exemple, ja la trobàvem abans en el *Tirant* (cap. 283: la ficció de la Viuda Reposada), la reprendrà Matteo Bandello (*Le novelle*, XXII) i arribarà fins a Shakespeare amb *Much Ado About Nothing* (Espadaler, 1997).

Ara bé, el relat sencer ens en recorda algun altre. En efecte: és un episodi equivalent al de la llegenda històrica medieval del bon comte

de Barcelona i l'emperadriu d'Alemanya.² Vegem-ne també l'argument, bàsicament a partir de la versió que exposa Bernat Desclot a la seva crònica, caps. VII-X (Desclot, 2008: 58-67):

El comte català en qüestió és Ramon Berenguer.³ L'emperadriu d'Alemanya ha estat acusada d'adulteri per dos cavallers i ningú no n'ha defensat l'honra en combat singular. Coneguda pel comte la innocència de la dama, aquest parteix cap a Alemanya amb un altre cavaller. Ramon Berenguer es presenta a l'emperador amb el desig de combatre per l'emperadriu; parla a soles amb ella que, plorosa, li proclama la seva innocència.⁴ L'emperador assenyala el combat per a l'endemà.

El comte entra sol a la lliça, perquè el cavaller que l'acompanyava ha fugit. Ramon Berenguer venç i mata un dels dos cavallers difamadors; l'altre s'acovardeix i confessa la falsedat de l'acusació. Finalment, el comte barceloní, que no ha desvetllat la seva identitat, aquella mateixa nit torna d'amagat cap a Barcelona. L'emperador envia l'emperadriu a cercar-lo. El comte la rep a Barcelona amb grans festes, torneigs, màscares, balls, etc. Ramon Berenguer, finalment, acompanya l'emperadriu cap a la cort germànica; allà s'hi fan festes durant vuit dies en honor del comte barcelonès. L'emperador, agraït, premia el gest de Ramon Berenguer amb el comtat de Provença.

Com hem fet abans amb la contalla d'Ariosto, resumim també aquest argument en cinc punts:

- L'emperadriu d'Alemanya és acusada d'adulteri: pena de mort.
- Només la poden defensar dos cavallers que vencin en combat singular els acusadors.

² Sobre la llegenda, veg. Rubió (1932), Coll (1949: 31-40), Ferrando (1996) i Aguilar (2005). Veg. també Cortadellas (2001: 127).

³ Desclot no aclareix de quin Ramon Berenguer es tracta; Pere Miquel Carbonell l'identificarà amb Ramon Berenguer III, fill del Cap d'Estopes (Carbonell, 1997: II, 6); Beuter (1604: cap. XVII, 87-89) segueix a grans trets la versió de Carbonell; la versió castellana de Cervera (Desclot, 1616: llib. I, cap VII, ff. 18-24. BC, F Bon 10-III-34) aclareix que el comte esmentat pel cronista del Doscents és també el tercer del mateix nom; en canvi, la versió del 1647 al *Manual de Novells Ardits* (MNA: XIV, 550-552) especifica que era Ramon Berenguer IV (veg. més avall).

⁴ Així en Desclot. En altres versions posteriors, el comte es disfressa de religiós i aconsegueix la confessió de l'emperadriu, per exemple, en la versió de Carbonell (1997: II, 6-11). Observi's com l'actitud del comte barceloní arrela en l'ideal cavalleresc de justícia.

- El comte de Barcelona Ramon Berenguer s'ofereix a demostrar-ne la innocència.
- El comte parla amb l'emperadriu, la qual confessa la seva innocència.
- El comte venç un dels acusadors; l'altre confessa i evidencia l'honestat de l'emperadriu.

Compareu ara aquest resum amb l'ariostesc anterior: el paral·lelisme salta a la vista.⁵ Però deixem la qüestió aparcada, de moment, i viatgem fins a mitjan Siscents, amb el Principat de Catalunya immers en plena guerra dels Segadors i sota l'obediència de la monarquia francesa.

2. 1647: CONTEXT POLÍTIC I BÈL·LIC

Som a París, diumenge 24 de febrer de 1647: el rei francès, Lluís XIV, està signant el nomenament de Lluís II de Borbó-Condé com a nou virrei del Principat de Catalunya. Quasi dos mesos després, l'11 d'abril, el príncep de Condé farà la seva entrada a Barcelona com a representant del rei gal. De fet, el procés s'havia iniciat poc abans, l'1 de febrer, quan el fins aleshores virrei, el comte d'Harcourt, havia demanat a Mazzarino ser substituït com a màxima autoritat reial al Principat.

El cas és que Enric de Lorena, comte d'Harcourt, havia exercit com a virrei escassament dos anys: havia arribat a Barcelona el 22 de març de 1645; comunicava la seva partida a les autoritats de la ciutat el 18 de març del 1647 i sortia, finalment, de Barcelona el 27 de març. Havien estat dos anys de conflictes polítics i fracassos militars en el compte de la institució virregnal gal·la: la topada amb el capítol de la seu barcelonina, la conspiració antifrancesa de l'estiu del 1645, el desastre del front de Lleida de la tardor del 1646, els greus enfrontaments amb l'estament eclesiàstic i les institucions, etc. (Sanabre, 1956: 311-337 i 362-373; Calvo, 1998; Capdeferro, 2007: 431-432 i 445). Prenguem nota que entre els pocs col·laboradors catalans de l'entorn d'Harcourt s'hi comptaven Francesc Martí Viladamor, especialment

⁵ Hi podríem afegir encara el paral·lel entre el cavaller encobert (Ariodante) que vol defensar Ginevra (*Orlando furioso* V,77) i el comte barcelonès que no declara la seva identitat.

protegit del virrei (Capdeferro, 2007), Josep de Margarit i el regent la cancelleria, Josep Fontanella.

En aquest *impasse* d'inhibició, de fracàs i desencontre, i de compàs d'espera d'un altre virrei, va néixer el cinquè fill d'Enric de Lorena i Margarida de Cambout. Aleshores les institucions catalanes van decidir d'organitzar una festa per celebrar el bateig de l'infant. I tot plegat coincidí amb el Carnaval.⁶

3. 1647: LA FESTA

Segons el relat que incorporen el Dietari del Consell de Cent o *Manual de Novells Ardits* (MNA: XIV, 547-589)⁷ i el dietari de Miquel Parets,⁸ la festa constava de tres elements ben definits: la publicació de la festa, el bateig del nou fill d'Harcourt a la Seu seguit del sarau posterior a la Diputació (diumenge 24 de febrer) i, finalment, les celebracions realitzades al Born, amb l'anomenada entrada de la reina del Catai (dimarts 26 febrer).

⁶ La celebració festiva en èpoques de guerra i penúria econòmica a la Barcelona de l'època no és una cosa insòlita; se'n van celebrar en ple setge de 1652, a l'octubre, enmig d'una epidèmia de pesta (Garcia Espuche, 2010: 62). I ja al 1653 es va reprendre el carnaval, amb Joan d'Àustria a la ciutat: "encara que la gent estave prou espatllada dels treballs del temps passat, ab tot té aquesta terra una cosa: que en matèria de fer festes y bullíties, mai s'i conexen treballs, que totom trauf forces de flaqueza, y endemés en aquesta ocasió que volien donar gust al príncep, totom feya més del que podia", diu Miquel Parets en aquella ocasió, unes afirmacions que podien servir també, *mutatis mutandis*, per al 1647 (apud Garcia Espuche, 2010: 47). Sobre el carnaval barceloní barroc Antebi & Pujol (2008: 75-104) i Garcia Espuche (2010: 64-82), el qual (134, n. 237) fa consideracions sobre l'esquema cronològic proposat pels autors anteriors que considero encertades.

⁷ La distribució del relat en cinc fragments en romanç (manuscrits) i quatre fulls impresos solts que contenen la primera part de la festa (la distribució de personatges per l'aposenador reial: veg. més avall), es pot llegir a Miralles (2009b: 280).

⁸ Miquel Parets, *Llibre segon ahont se van continuant los sucesos de Cataluña* (BUB, ms. 225, ff. 15v-16). Balaguer i Merino (1878) va publicar una transcripció dels fragments de Parets sobre la festa. Veg. també Rubió (1953 [1985: 103-104]).

3.1. LA PUBLICACIÓ

La presentació o publicació de la festa es feia uns dies abans de l'entrada a la ciutat de l'exòtica reina del Catai,⁹ amb gran aparat: l'apostentador de l'esmentada reina, Francesc d'Aiguaviva, precedeix la comitiva reial i, amb un carro amb una nimfa i dos monstres als peus i cavallers a cavall d'escorta, ben vestits de gala, circulen pels carrers de Barcelona i visiten les cases de les dames que han d'hostatjar els cavallers que acompanyaran la reina del Catai el dia de l'entrada.¹⁰ A cada casa deixen un text en vers castellà¹¹ al·lusiú al personatge que s'hi hostatjarà. La relació del MNA detalla ordenadament el lloc on farà estada cada personatge i en recull el text al·lusiú. Es tracta de trenta personatges literaris tots procedents del romancer carolingi i majoritàriament de l'èpica cavalleresca ferraresa (Boiardo i Ariosto), potser amb l'excepció de Dardín d'Ardenya, pseudònim que segurament remet a Josep d'Ardena i de Sabastida, conegut militar i polític del moment, vinculat al clan dels Fontanella, especialment als germans Josep i Francesc. Aquesta és la llista dels personatges de l'apostentador de la reina del Catai:

Orlando	Mandicardo	Oliveros
Durandarte	Sacripante	Rodamonte
Gayferos	Dudon	Bravonel
Reynaldos	Agrican	Dardín de Ardeña
Grifón	Agramante	Brandimarte
Aquilante	Branzardo	Zerbin
Montesinos	Dudero	Astolfo
Rugero	Sireos	Arbante
Gradasso	Ricardo	Sobrino
Ferraguto	Corebo	Medoro

⁹ Des de Marco Polo, el Catai s'identificava amb una gran part de l'actual Xina.

¹⁰ Entre les dames 'acollidores' hi ha els noms de conegudes famílies de l'època: Jerònima Bell-lloc, Victòria de Josa, Maria i Magdalena Xammar, Jerònima Granollacs, Eulàlia i Rafaela Tamarit, Anna Fontanella, les comtesses de Savallà i la de Vallfogona, Catalina Mora i Marimon, Maria de Rocabertí, Mariàngela d'Aiguaviva, entre altres. Es tracta, esclar, d'una paròdia d'entrada reial.

¹¹ "Aunque en lenguaje español / compuestos, ninguno diga / que allegar puede ignorancia / pues todos tienen noticia" (MNA: XIV, 556).

Vet aquí el primer dels fragments en vers, el que demana que Orlando sigui hostatjat a casa d'Eulàlia Reguer:

Orlando, tiernamente arrebatado
de oír que sois de la beldad dechado,
desabrido de Angélica la bella,
deja ya, cuerdo, de adorar en ella;
y juzga que es empresa más gloriosa
en lo querer por vos, Eulalia hermosa,
si alcanza, como espera,
cariñoso hospedaje en vuestra esfera;
envidioso tendrá, divina Eulalia,
al que fue arpón de Venus acidalia.¹²

Aquesta part del relat incorporat al MNA (XIV, 557-569),¹³ i els versos corresponents, és atribuïda al mateix aposentador Francesc d'Aiguaviva (MNA: XIV, 556), individu que hem d'identificar amb un jurista i potser també amb un personatge a qui al·ludia Vicent Garcia, rector de Vallfogona, en quatre versos d'un romanç que comença "Ai, cap de greus en la gent! / per un negre romançot":¹⁴

Don Francisco d'Aiguaviva
no m'ha honrat tant com açò,
que una satireta sua
ha tret a llum en mon nom

Localitzo Aiguaviva, a més, com a veguer de Barcelona, un lloc de funcionari reial elegit per la Diputació en circumstàncies que sembla que van ser molt irregulars, just quan la institució era assessorada per Joan Pere Fontanella, vers 1633 (Palos, 1997: 117).

¹² MNA (XIV, 558). Tots els textos poètics, transcrits a l'edició del MNA del 1913, han estat compulsats amb l'original manuscrit que custodia l'AHCB (1B XXXV-29). Al v. 2, l'original manuscrit diu *beldad hechado*, errada que corregeixo. Els dos darrers versos deuen fer al·lusió a Cupido, Amor mateix, fill de Venus i executor dels seus manaments.

¹³ És un plec solt imprès a casa de la vídua Matevad incorporat entre els fulls del MNA.

¹⁴ Veg. Rossich & Valsalobre (2006: 88-94; els vv. són els 89-92) per al poema de Garcia, i Rossich (1988: 106-107) per al personatge i el cercle de relacions del rector. Veg. també Miralles (2009b: 280, n. 15).

3.2. EL BATEIG

El diumenge 24 de febrer, a la tarda, mentre a París se signava el nomenament de Condé com a virrei de Catalunya, a la capital del Principat es procedia a la celebració del bateig del fill del virrei dimissionari, comte d'Harcourt.

La relació de Miquel Parets citada forneix, de nou, les dades (“De com sa altesa madama Margarida de Lorena, muller de Enrich de Lorena, príncep de sanch, compte de Harcourt y virey de Catalunya, va parir en Barselona, y les festes que:s feren en dit tems”): havent parit la mare de la criatura, el pare proposà que la ciutat de Barcelona en fos el padrí i que els consellers triessin la padrina més adient per a l’ocasió. Com que la proposta no era del tot habitual (“com la siutat de Barcelona era cos fantàstich y que ningú en particular era siutat”), una junta de teòlegs va haver de decidir que el conseller en cap fes de padrí en nom de tota la ciutat (Miralles 2009b: 278).

En fi: el padrí va ser el conseller en cap, Onofre Vila, i la padrina, Maria de Rocabertí. L’entrada a la Seu, ornada amb magnificència, es va fer amb música (tres cors, tres grups de vent i tres de corda) i la cerimònia oficial del bateig va anar acompanyada de villancets (interpretats per les tres capelles o cors de veus, vent i corda) compostos per Francesc Fontanella (MNA: XIV, 570-576):

Y haciendo la ceremonia
con justo y debido acuerdo,
sin el bautismo que fue
el día del nacimiento,
las tres capillas cantaron
villancicos a este tiempo
que Francisco Fontanilla
hizo como de su ingenio,
el qual, por grave y sublime,
con palabras no pretendo
alabar, porque callando
digo más y yerro menos.¹⁵

¹⁵ MNA (XIV, 574).

La festa nocturna va tenir lloc al Palau de la Diputació, amb un ball que va durar més de sis hores (MNA: XIV, 576-578).¹⁶

3.3. L'ENTRADA DE LA REINA DEL CATAI

Dos dies després, el dimarts 26 de febrer al matí a les 11, tenia lloc l'arribada de la reina del Catai a les muralles de la ciutat comtal i es procedia al trasllat fins a la plaça del Born. Allà, en un balcó habilitat a la casa Meca, hi havia d'espectadors Enric de Lorena i família; al voltant de la plaça hi havia gran gent disposada en finestres i cadafals. La desfilada i els diferents actes esdevinguts a la plaça els narren el MNA (XIV, 579-589) i el dietari de Parets ja esmentat.¹⁷

Para dar fin a la fiesta
 enriquece con su entrada
 las calles de Barcelona
 la emperatriz de Alemania.
 [...]
 Y fue tan grande el concurso
 que ocupó calles y plazas
 que pareció Barcelona
 otra París en España.¹⁸

En selecciono només alguns dels elements. Primer de tot s'escolta el so de trompetes i tabals que avisa de l'arribada de la reina del Catai; a continuació, dues esquadres de cavalleria fingeixen una escaramussa mentre desembarassen de gent el centre de la plaça; desfilen seguidament cinquanta matxos molt engalanats i traginers; aleshores van entrant diversos elements d'una desfilada carnavalesca: entre altres, reis a cavall de moltes nacions, amb criats, ricament vestits al mode de cada país, inclosos moros, negres i indians, vuit cavallers preparats per córrer un estaferm, alabarders de la guàrdia de la reina del Catai (suïssos, alemanys, etc.). Just després, entra a la plaça la reina del Catai en

¹⁶ Veg. també la descripció de la jornada del 24 de febrer a DGC, pp. 200-201.

¹⁷ També, molt breument, el DGC, p. 201, en què apareix clarament que l'organitzador de la festa és el consell municipal i els diputats van ser simples convidats.

¹⁸ MNA (XIV, 579).

una llitera voltada de criats, idèntica a la que havia fet servir la virreina Margarida, esposa d'Harcourt, el dia de la seva entrada.¹⁹ Ve acompanyada d'un llarg i luxós seguici de nobles i persones importants que fingeixen que són càrrecs del seguici reial; vénen després quatre cavallers errants, engalanats i armats; continua el seguici fingit, amb altres ambaixadors diversos; tanquen la comitiva tres carros triomfals, comandants cadascun per Galceran Dusai, Francesc Fontanella i Josep Quintana, a més d'una esquadra de cavallers i una gàbia amb animals de cacera.

Entró Galceran Dusay
 en otro carro, que daba
 invidia a Faitón soberbio
 y su veloz curso para;
 de Francisco Fontanilla,
 que otro carro cuadrillava,
 su lucimiento y sus partes
 no se explican con palabras;
 un carro hermoso triunfal
 traía José Quintana
 y otros cuatro caballeros
 cuya valentía rara,
 denuedo, esfuerzo y valor,
 pecho, bizarría y galas,
 de los Héctores y Aquiles
 es conocida ventaja.
 En los tres carros entraron
 tres conocidas escuadras
 de caballeros ilustres
 para tornear en la plaza.
 [...]
 y luego una hermosa jaula
 dentro de la cual venía
 gran deversidad de caza,
 para que de verla gusten
 la emperatriz y sus damas.²⁰

¹⁹ *A la entrada en Barcelona de ... Madama Margarita de Cambout, Condesa de Arcourt, esposa del ... Conde de Arcourt, Virrey y Capitán General de Cataluña, [et]c.*, Barcelona: Gabriel Nogués, 1646 (BC, F Bon 5918).

²⁰ MNA (XIV, 586-587). Al v. 9, l'original manuscrit diu *hermos*; al v. 14, la transcripció del 1913 fa, erròniament, "pecho valentia y galas".

Tot aquest seguici feia la volta a la plaça del Born mentre saludava el virrei situat al balcó de la casa Meca. L'espectacle final consistia en una cacera després de l'alliberament dels animals de la gàbia: conills i aus eren encalçats amb gossos i abatuts pels trets d'escopetes, i fins i tot s'hi va deixar anar un senglar, enmig d'un bosc fingit. Al final de tot, s'escenificava un torneig entre cavallers: sis cavallers dels tres carros triomfals baixaven del carruatge amb l'elm i la resta de l'equipament per al combat, feien una volta al Born a peu, es dividien en dos grups, els posaven una tela enmig i es duia a terme aleshores el torneig.

4. UNA REINA DEL CATAI LITERÀRIA

El personatge de la reina o princesa del Catai no era un personatge exòtic qualsevol: no és altre que Angelica, filla del rei del Catai, personatge central de l'*Orlando furioso* d'Ariosto. És ara que percebem el lligam amb aquella primera part, dies abans de l'entrada de la reina, en què havíem vist la distribució dels personatges ariostescos en cases barcelonines feta per l'aponentador.²¹

Per tal com l'aiguabarreig dels elements carnavalescos i les al·lusions literàries és, com veurem, molt semblant al d'altres festes d'abans de la guerra dels Segadors la cosa no tindria més interès si no fos per un detall cabdal: allà on he dit reina del Catai (que així consta en diversos testimonis: DGC, p. 201; dietari de Miquel Parets) el MNA hi diu sistemàticament Emperadriu d'Alemanya. És a dir: el MNA exposa els mateixos fets però el personatge protagonista de l'entrada està canviat i no és altre que aquella emperadriu germànica, protagonista de la llegenda medieval, que venia a cercar el comte Ramon Berenguer

²¹ Coneixem altres textos que, anecdòticament o no, relacionen un virrei francès amb personatges de l'obra d'Ariosto; per exemple, al 1641 amb l'aleshores lloctinent de l'armada del rei francès, Philippe de La Mothe-Houdancourt (que poc després seria virrei de Catalunya en substitució del mariscal de Brezé), en el plec solt *A la famosa victòria que han alcançada dels enemichs los tercios de infanteria y cavalleria catalana y francesa en lo siti de Tarragona, a 10 de juny any 1641* (Barcelona, Jaume Romeu, 1641): "I lo monsiur de la Mota, / que en la terra és tan gloriós, / que és poc valor lo d'Orlando, / i el de Reinaldos és poc." (Escobedo, 1988: núm. XXV, 117-123; els vv. transcrits, a la p. 119; el va transcriure Vila, 1983: 249-252).

per fer-lo retornar a Alemanya per tal que fos festejat com corresponia per l'emperador.²²

5. UNA DOBLE LECTURA DE LA FESTA

Van ser els paral·lelismes que he comentat al principi entre l'*Orlando furioso* i la llegenda del bon comte de Barcelona i l'emperadriu d'Alemanya els que van permetre establir l'equivalència entre la festa del Catai i la simbologia ariostesca, d'una banda, i la commemoració de la llegenda medieval, de l'altra, tot mantenint les dues simbologies simultànies. Tals circumstàncies permeten fer una doble lectura de la mascarada. Una de tradicional i una de política.

5.1. LA LECTURA TRADICIONAL

La percepció tradicional de la festa com a cosa popular, festiva, carnavalesca, comportava sovint l'entrada d'un personatge exòtic; en el cas de 1647, la reina del Catai. D'antecedents no en mancaven pas. Heus aquí una relació no exhaustiva de festes barcelonines des de finals del Cinccents amb elements exòtics equivalents al de 1647, que permeten parlar d'una tradició constituïda:²³

*Festa de 1596: festa dels cavallers al Born, on té lloc l'entrada de la reina de Masigay (?). Hi ha gent amb màscares negres i la reina apareix acompanyada "ab molts ambaixadors de diverses nacions i ab moltes dames i cavallers".*²⁴

²² Aquesta dualitat ja l'havia assenyalada Miralles (2009b: 282). Per detalls petits però substancials, el relat del MNA sembla procedir més de l'original de Desclot que no pas de la traducció de Cervera del 1616 (contra el que opinava Rubió, 1953 [1985: 104]), i incorpora alguna font que parla de torneigs i màscares, etc., a la rebuda de l'emperadriu a Barcelona, sense cap referència però a la 'Taula de Barcelona' de P. M. Carbonell. Podria ser que utilitzés una altra font diferent? O simplement va introduir la referència als torneigs, etc., per vincular-la més estretament a la festa pròpia del temps i entrades de personatges importants?

²³ Sobre la festa barroca a Barcelona, veg. la recent monografia de Garcia Espuche (2010).

²⁴ MNA (VI, 536); veg. Romeu (1962: I, 11, n. 16). Per error, Romeu data la festa al 1595.

Festa de 1601: per la canonització de Ramon de Penyafort. Centren la comitiva els reis de Mèxic i Japó, més avall circula un nombrós seguici de majordoms, criats, consellers, cortesans...; hi compareixen dues luxoses lliteres amb les reines de Mèxic i del Japó, sumptuosament abillades i acompanyades de dames a cavall amb cavallers, etc.²⁵

Carnestoltes de 1619: conté elements i una disposició molt semblant a la del 1647, amb l'entrada de la reina del Catai com a protagonista exòtica de tota la comitiva carnavalesca.²⁶

Festa de 1625: pel naixement d'una infanta. Enmig de la comitiva hi apareixen negres, gitanos i salvatges, turcs, alemanys, etc.; més endavant s'esmenta l'entrada d'una màscara de dotze cavallers andalusos i valencians, còmics, "que acompanyaban una máscara de mujer de buen aire a caballo, como Escarramán, y ella y dos doncellas (quíeralo Dios) [...]. Era una señora cortesana, digo de la Corte, llamada la Guiriguirigay..."²⁷

Festa de 1633: festa en honor de l'infant cardenal. Don Quixot precedeix els cavallers errants, amb Dulcinea i Sanxo, etc.; a la comitiva hi ha personatges com Reynaldos de Montalbán, Rotllà, Pierres i Magalona, Olivante de Laura, Florisel de Niquea i Galaor, tots ells personatges de l'Amadís; després s'hi esmenten Rosicle, Mohatra, Gegant Traequitantes, Kirileison de Montalbán, Tirant, Diego de Noche, Artús, Rei Sornaguer (personatge del Partinobles), Urganda (personatge de

²⁵ Jayme Rebullosa, *Relación de las grandes fiestas que en esta ciudad de Barcelona se han echo a la canonización de su hijo san Ramón de Peñafort...*, Barcelona, Jaume Cendrath, 1601, pp. 257-280 i 292-296. Veg. també Balaguer (1866: 143-148), Caballé (1947: 683-685) i Garcia Espuche (2010: 31-39).

²⁶ *Carta escrita per en Nicolau Gaciot, natural de la nobla vila de Pallàs... a na Joana sa servidora... donant-li raó de la gran entrada de la reyna del Catay a esta ciutat de Barcelona*, Barcelona: Gabriel Graells, 1619, 4 pp. (AHCB, Biblioteca Rotlle 15-B; veg. Balaguer i Merino 1878: 10-16). Veg. també Garcia Espuche (2010: 71). Els organitzadors de la festa del 1647 eren perfectament coneixadors d'aquest precedent: "Porque vuelve a Barcelona / la emperatriz sobredicha, / reiterando otra vez / las fiestas de su venida" (MNA: XIV, 554). Com ho era Miquel Parets: "tanta hera la gana que la gent tenia de veure-u que de defora avia acudit moltíssima gent, perquè avia vint-i-vuyt ho trenta anys que no s'eren fetes dites festas en Barcelona" (apud Miralles, 2009b: 277).

²⁷ *Relación de Andrés de Mendoza de las fiestas, torneos y saraos de Barcelona al nacimiento de la infanta nuestra señora*, Barcelona, Sebastià Cormellas, 1625, 12 pp. (BC, F Bon 16105). Veg. Alenda (1903: 247-248).

l'Amadís), encantadors, Quintañoa, Palmerín de Oliva, Félixmarie, Amadís de Grècia, Amadís de Gaula, cinquanta cavallers encantats, tots vestits de manera entre rica i ridícula; més enllà el seguici continua amb el rei del Congo, el Prest Joan, el rei Polonès, el rei de Bohèmia, el rei d'Armènia, el rei del Tabac; més avall trobem dotze pastors de la Vall d'Aran i Andorra, quatre pagesos de l'Empordà, quatre mallorquins, deu negres, quatre indis, vuit espanyols, vuit francesos, quatre portuguesos, quatre gascons, vuit italians, vuit flamencs; poc després apareixen doctors de la Universitat de Trebisonda; i més enllà un carro amb músics i el tron del rei i la reina Belluga, vestits de forma còmica, fent gestos igualment paròdics d'una parella de nuvis, etc.²⁸

En tots els casos, a més de mascarades en forma de seguicis exòtics i còmics, hi ha torneigs, estaferms, cacera, etc.²⁹

5.2. LA LECTURA POLÍTICA

Ara bé: quin sentit tenia establir el paral·lisme d'aquesta tradició carnavalescoliterària amb la llegenda del bon comte Ramon Berenguer al 1647? Aquí se'ns apareix una lectura política. Ens ho fan veure ben clar tres elements cabdals. Per començar, ¿quin va ser el nom que van posar els padrins al fill del virrei d'Harcourt batejat aleshores? Ni més ni menys que Ramon Berenguer.

En segon lloc, el lector podria mostrar una certa prevenció i argüir que faig trampa perquè incloc tres peces en un mateix sac. En efecte: una cosa és, d'una banda, la publicació de la festa carnavalesca i el seu desenvolupament (el 26 de març) i una altra ben diversa la celebració del bateig del fill del virrei. És una presumpció raonable. Ara bé: és el MNA el que enfila tots aquests elements com una sola unitat, especial-

²⁸ *La insigne, entretenida y celebrada fiesta que, en seruicio de Su Alteza del señor Infante Cardenal, se hizo en Barcelona, a los 31 de enero de 1633, con las invenciones, trages, empresas, motes, bayles y canciones que en la tal mascara se hizieron y cantaron, cuyo origen fue la entrada del gran Belluga, por Rafael Seugon, Barcelona, Pere Lacavalleria, 1633, 8 pp. (BC, Cerv. Vtr. III-2). Veg. Givanel (1915), Rubió (1953 [1985: 101-103]) i Garcia Espuche (2010: 74-76).*

²⁹ Algunes d'aquestes festes siscentistes són comentades a Rubió (1953 [1985: 100-104]). També hi van haver personatges exòtics a la festa del 1677, pel nomenament de Joan d'Àustria com a primer ministre de Carles III (Garcia Espuche, 2010: 52).

ment quan comença exposant la llegenda del bon comte i l'emperadriu com a preàmbul del relat de les tres jornades.

En tercer lloc, es produeix un canvi substancial en la fi de la llegenda actualitzada ara a Barcelona, narrada en vers castellà al MNA a l'inici de la descripció de tot el conjunt de la festa: allà on la tradició deia que l'emperador havia donat el comtat de Provença al comte de Barcelona, ara hi diu "los dos Condados le dió / en dominio y causa propia / de Rossellón y Cerdanya" (MNA: XIV, 552).

Al 1647, la monarquia espanyola ja havia fet propostes concretes al regne de França a les converses de pau a Münster sobre la possibilitat de retenir el rei catòlic el Principat mentre el cristianíssim obtindria els comtats de Rosselló i Cerdanya.³⁰

Tradicionalment, l'aparició del relat de la llegenda en l'àmbit català havia coincidit amb situacions històriques convulses en relació amb el regne de França i la seva difusió contenia una intencionalitat política evident en suport de les aspiracions expansionistes del XIII al XV. En la crònica de Desclot, era "un al·legat polític per justificar la possessió catalana d'un territori perdut i desitjat en ple segle XIII", la Provença (Aguilar, 2005: 64). En els testimonis del XV (les novel·les cavalleresques) la llegenda continua vigent en el mateix sentit, ara amb l'enfrontament entre Renat d'Anjou i Alfons el Magnànim, amb Nàpols com a territori en disputa (Ferrando, 1996: 198 i 211; Aguilar, 2005: 74). Paradoxalment, un text originàriament francòfob (i germanòfil) ara era utilitzat en una situació oposada.

Per bé que la disposició de tot plegat al 1647 recordava les celebracions carnavalesques d'altres ocasions, la d'ara, als ulls del representant de l'autoritat de la monarquia francesa, pretenia emular la celebració de Ramon Berenguer IV amb motiu de l'entrada de l'Emperadriu d'Alemanya a la ciutat de Barcelona, segons la llegenda. Així ho expressa clarament el MNA:

³⁰ Cf. el *Manifiesto de la fidelidad catalana, integridad francesa y perversidad enemiga de la justa conservación de Cataluña en Francia, purgatorio de los engaños que la offenden en el tratado de la paz general en Münster...* (s.l., s.i., 1646: BC, F Bon 147) de Francesc Martí Viladamor —una apologia de la unió de Catalunya a França— contra proposicions castellanques a Münster: entre altres, deixar el Rosselló a França i recuperar el Principat en temps del virregnat d'Harcourt. Dels treballs més recents que conec sobre Martí, parlen d'aquest *Manifiesto* Simon (1999: 267-269) i Capdeferro (2007: 439-440).

Lo noble de Cataluña,
lo ilustre de Barcelona,
[...]
con la presidencia ilustre
con que la ampara y la honra
el conde de Harcourt famoso,
cuya prosapia gloriosa
es la Casa de Lorena
[...]
advierte, llama y convoca
a todos sus ciudadanos
y de su comarca toda,
a todos los que la habitan,
la circuyen y la rondan,
para sus mayores fiestas
[...]
para mejor celebrarlas
con sabio consejo toma
las que Ramón Berenguer
cuarto de feliz memoria,
conde de esta patria ilustre,
hizo en la entrada famosa
a la noble emperatriz
de Alemania en Barcelona.³¹

En aquest sentit, hi ha diversos elements a considerar: tot reproduint les festes organitzades amb motiu de l'arribada de l'emperadriu a Barcelona, s'actualitzava la grandiosa i abundant festa de recepció d'aquesta a la ciutat i s'imitava alhora el torneig del comte contra els difamadors de l'emperadriu. Però sobretot, es recordava i actualitzava el passat gloriós del llinatge dels comtes-reis catalans³² i, per extensió, del Principat de Catalunya; es remembrava la internacionalment prestigiosa gesta de l'alliberament de l'emperadriu; i, finalment, es justificava la pertinença dels comtats al Principat i, per tant, es recordava a

³¹ MNA (XIV, 549-550).

³² El personatge paradigmàtic del llinatge comtal antic, fundacional, devia ser Ramon Berenguer, sense més concreció, per aquesta llegenda i, sobretot, per la de les quatre barres, difosa per P.A. Beuter. Veg. aquests versos del plec poètic referit a la nota 20: "La flor de lliri francès, / las barras de don Ramon, / s'exaltaren en banderes / ab una conforme unió" (Vila, 1983: 251).

França la indissolubilitat del territori.³³ I qui era el destinatari del misatge polític? El representant de la monarquia francesa, el comte d'Harcourt. L'endemà mateix de la mascarada politicocarnavalesca, Enric de Lorena partia de Barcelona cap a París amb un neonat que portava el nom paradigmàtic d'un llinatge cabdal en la història del país que deixava enrere.

Hi ha encara un detall que potser reforça la lectura política de la festa: el comtat d'Harcourt, des del 1555 va passar a la branca d'Elbeuf de la casa de Guisa del casal de Lorena; i la Lorena havia estat durant segles un país independent fronterer entre l'Imperi Germànic i França, però sovint sotmès a l'un o a l'altre. La tria de l'entrada de l'emperadriu alemanya com a motiu de la celebració del bateig podria haver tingut en compte també aquesta picada d'ullet germànica.³⁴

En definitiva: assistim a una sola festa que inclou dos ingredients, el carnaval i la celebració d'un bateig, i que conté també un doble misatge. Essent la mateixa festa, les institucions li van donar una terminologia i un sentit pensant en el virrei, aspectes que no eren visibles en la celebració tradicional, tal i com va ser percebuda pel públic popular. El Consell de Cent, concretament, la va redirigir, als ulls institucionals i virregnals, cap a una reproducció/actualització de l'entrada de l'emperadriu d'Alemanya, amb un sentit polític ben concret, com mostra el canvi de Provença per Rosselló i Cerdanya en la pretesa donació de l'emperador a Ramon Berenguer IV.

Recordem encara que tot plegat es desenvolupava en un context militarment ben advers per als interessos del català 'partit francès' i de la monarquia gal·la, just després de la calamitosa campanya de Lleida (1646): així, la versió 'popular', la de la reina del Catai, potser tindria la funció, d'una banda, de distracció lúdica davant la situació bèl·lica desastrosa, i, d'una altra, de convocar adhesions al govern francès. Interessa no oblidar tampoc l'aspecte integrador de la festa en la cultura de l'època, la qual convocava tots els estaments socials.³⁵ Aquestes

³³ Un testimoni del prestigi que la llegenda conferia al llinatge dels comtes-reis catalanoaragonesos i al Principat és la inserció que en feia Despuig al seu col·loqui segon, en què el tortosí acusava els historiadors castellanistes del xvi d'oblidar o tergiversar l'episodi (Despuig, 1981: 94-97).

³⁴ Caldria, encara, seguir la pista de la festa o torneig del xv amb un Lorena pel mig. Veg. Balaguer (1866: 139-141).

³⁵ Veg. especialment, Garcia Espuche (2010: *pàssim*, esp. 83-89 i 91-94).

reflexions prenen un més gran fonament per tal com els saraus del 1647 van tenir una gran repercussió social, sobretot perquè el carnaval estava prohibit des del 1641,³⁶ la qual cosa reforça l'interès en el missatge polític que les autoritats hi van voler transmetre.

6. I FRANCESC FONTANELLA?

Convinguem que va ser la literatura la que va propiciar l'articulació dels dos plans: gràcies al paral·lelisme *Orlando furioso*/llegenda de l'emperadriu era possible la lectura política d'un esdeveniment de diversió popular. El fet és que la festa de 1647 va plena de referents literaris: la llista de personatges de l'aposenador; l'entrada d'Angelica, la reina del Catai; la desfilada, amb el que comporta d'assumpció de la màscara i del personatge provinents de la literatura, especialment de la cavalleresca, però també de la mitològica (també la presència de personatges exòtics, difosos per les relacions de conqueridors i viatgers que divulgaven els recents descobriments geogràfics: Amèrica, Àsia, Àfrica); la representació de la ficció cavalleresca mateixa, a través de torneigs esportius, passos d'armes, sovint amb elements parateatral i paròdics; la presència de textos poètics, en divises, mots, emblemes, etc.; finalment, la relació de la festa subsegüent, en aquest cas la incorporada en vers al MNA.

La presència del jove poeta Francesc Fontanella —amb 23 anys acabats de fer—, vinculat familiarment al partit francès, implicat en l'administració reial francesa i proper al virrei d'Harcourt,³⁷ pot ser percebuda en tots els fets descrits. D'una banda, tenim la participació explícita documentada. Les fonts afirmen que és l'autor dels 'villancets' cantats a la Seu pel bateig del fill del virrei Harcourt de la mateixa manera que asseguren la seva presència comandant un dels tres carros de la mascarada així com al torneig final de festa.

D'altra banda, podem parlar d'una participació probable: hi ha un seguit de textos fontanellans que no tenen sentit si no és en el context

³⁶ Veg. dades documentals de la prohibició a Campabadal (2003) i Garcia Espuche (2010: 46, 76, veg. les notes 59-60); cf. López Estrada (1982: 291 i 304-305).

³⁷ Era coadjutor del Mestre racional. Veg. la recent biografia de Fontanella a Valsalobre (2010).

d'aquesta festa de 1647. És el cas del cicle d'epístoles a la infanta Belinda (de caire cavalleresc paròdic)³⁸ i l'*Ambaixada del príncep Licomandro a l'emperador de Bugia*, un diàleg carnavalesc que molt probablement es va representar en algun moment de les festes.³⁹ Tenint en compte que no hi va haver cap altra ocasió a la Barcelona de la guerra dels Segadors amb una confluència d'elements com els esmentats fora de la festa de 1647, tot condueix a pensar que aquest conjunt de textos només poden respondre a aquella avinentesa i en aquella avinentesa s'expliquen. El que no podem determinar ara per ara és si es van quedar en el paper o si van tenir, a més, una realització pública, ni que fos en cercles reduïts.

En tercer lloc, podem arriscar una participació hipotètica: va ser Fontanella el cervell organitzador de la festa de 1647 en el seu doble vertent simultani? Hi ha prou elements que condueixen a pensar en aquest sentit: la seva familiaritat amb l'obra d'Ariosto;⁴⁰ la presència i implicació personals en diversos moments de les festes, com hem vist; la vinculació del clan Fontanella al virrei Harcourt aleshores; la relació probable amb l'autor parcial de la relació en vers de les celebracions en clau política (la versió recollida al MNA), Francesc d'Aiguaviva (veg., més amunt, p. 115). Tot plegat el fa sospitós de ser el dissenyador —o un dels dissenyadors— de l'articulació de fons literari i expressió politicocarnavalesca, o si més no de ser un dels més destacats organitzadors de la festa. Ho havia intuït Víctor Balaguer (1866: 150): “Figuraban también en la fiesta representando distintos personajes los señores don Jaime de Magarola, don Francisco de Suriá, don Francisco de Ayguaviva [...] y el poeta don Francisco Fontanella, que parece fue el director de la misma”.

³⁸ Fontanella (1995: II, 287-296) i Valsalobre & Miralles (2010).

³⁹ Miró (2006) en va establir el text per primera vegada; Miralles en va millorar moltes lliçons i interpretacions, així com va ser la primera que va argumentar la més que probable vinculació entre aquests textos amb el carnaval del 1647 (Miralles, 2009b: 276-283).

⁴⁰ Com demostren, entre altres, les cartes paròdiques esmentades a la nota 38.

